

GLADIOLA SADIKU, GENTIAN SADIKU

**FUNKSIONI IKASTIK I GJUHËS NË TEKSTIN LETRAR, HETIMI I TIJ
NË ROMANIN E I. KADARESË *GJENERALI*
I USHTRISË SË VDEKUR**

1- Funkzioni ikastik i gjuhës në tekstin letrar

Në këtë artikull do të trajtojmë një dukuri tepër interesante, që luan rol të rëndësishëm në ndërtimin, në mesazhin e në analizën e tekstit letrar, dukuri, që është pak e trajtuar në gjuhësinë moderne.¹ Është fjala për funksionin ikastik të shenjave gjuhësore. Ky funksion ka të bëjë me paraqitjen e drejtpërdrejtë të realieve me anë të sinjifiantëve/shenjuesve. Në një plan më të gjerë është fjala për relacionet midis shenjave materiale dhe “objekteve” të shprehura prej tyre. Elementi ikastik mund të jetë një tingull, një fjalë, një fjali ose një bllok i tërë thëniesh. Ne do t’i qëmtojmë këto elemente në korpusin tonë, në romanin “Gjenerali i ushtrisë së vdekur”, do t’i analizojmë dhe do të vëmë në dukje funksionin e tyre në tekstin letrar.

Problematika në linja të trasha është trajtuar që në lashtësi nga Platoni. Në dialogun “Kratylos” ai trajton filozofikisht raportin midis tingujve dhe objekteve që ata shënojnë.

Çështja e asociacionit *i shenjuar-shenjues*, e motivimit ose e arbitraritetit të shenjës gjuhësore përbën edhe sot një nga problemet themelore të gjuhësisë.²

Coseriu ishte ndër linguistët e parë që studioi një funksion të veçantë të shenjës gjuhësore në tekst në veprën e tij “Textlinguistik”. Që në fillim të kapitullit, ai thotë:

*“Wir wollen uns nun einer Art von Relationen zuwenden, die für den Aufbau des Sinns im Text sehr wichtig sein kann, der jedoch in der modernen Linguistik leider nur sehr geringe Aufmerksamkeit geschenkt wird. Es geht um die ikastische Funktion des Zeichens, um die direkte Nachahmung der bezeichneten Sache durch das Signifiant eines einzelnen Zeichens bzw. durch die Signifiants eine Zeichenkette; letztendlich also um die Relation zwischen den materiellen Zeichen, d. h. den Zeichenträgern, und den bezeichneten Sachen.”*³[...]

¹ Edhe në gjuhësinë shqipe kjo dukuri është shumë pak e studiuar. Shih, për këtë, Xh. Lloshi, *Stilistika dhe pragmatika*, Tiranë, Toena, 1999, f. 54.

² Informacionin mbi dialogun “Kratil” të Platonit e kemi marrë nga: Arens Hans, *Sprachwissenschaft, der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, I, Fischer Verlag, 1969, f. 3-12.

³ E. Coseriu, *Textlinguistik*, Tübingen, 1994, f. 111. [Tani t’i drejtohem një lloj lidhjeje, që mund të jetë tepër e rëndësishme për ndërtimin e kuptimit të tekstit, por, që gjuhësia moderne i ka kushtuar një vëmendje minimale. Është fjala për funksionin ikastik të shenjës, për imitimin drejtpërdrejt të objektit të shënuar me anë të shenjuesit të një shenje të vetme

Coseriu e analizon dukurinë në disa aspekte. Së pari, përqendrohet në planin e shprehjes, në substancën e shprehjes. Fillon me përshkrimin e imitimit me anë të onomatopeve. Gjuha me natyrën e saj tingëllore është në gjendje të imitojë zërat dhe zhurmat e natyrës. Por, vëren Coseriu, edhe në rastin e tingullimitimeve nuk kemi ngjashmëri absolute. Edhe në këtë rast tipik për imitimin e botës me anë të tingujve gjuhësorë, ligji i arbitraritetit të shenjës nuk thyhet krejt. Coseriu dhe autorë të tjerë, që janë marrë me këtë çështje, bëjnë fjalë për realizimin e një ngjashmërie relative. Kështu, funksioni ikastik i shenjës do vështruar në të shumtën e rasteve si dukuri relative.

Për Coseriu, konteksti luan një rol të rëndësishëm në manifestimin e ikonicitetit të shenjave gjuhësore. Ndodh shumë shpesh, thotë ai, që një shenjë nuk ka asnjë funksion ikastik në gjuhë, por në tekst e fiton një të tillë. Këtë mendim e ilustron me një varg të poetit latin Ennius:

*At tuba terribli sonitu tarantatara dixit*⁴

Përkthimi pak a shumë është ky: Dhe një trumbetë me zë të frikshëm bënte tatarata.

Në këtë varg ikastik është vetëm fjala *tarantatara* si imitim i tingujve që nxjerr trumbeta. Fjala *tuba* (trumbetë) është në një farë mënyre në gjuhë fjalë onomatopeike. Në vargun e Enniusit të gjitha fjalët mbartin, shprehin diçka imituese. Kjo realizohet me anë të aliteracionit, me anë të përsëritjes së *t-së* në çdo fjalë të vargut, madje dhe në lidhëzën *at* (por). I gjithë vargu është ikastik.

Coseriu jep dhe shembuj të tjerë, ku fjalët nuk kanë në vetvete forcë, veçori ikastike, por e fitojnë atë në tekst. Ai citon, p.sh., një varg të një poeti kroat (Nazor). Unë po jap këtu përkthimin gjermanisht, për ta përkthyer pastaj në shqip: *und (es) zirpt, zirpt (die) Zikade, auf (der) Verzweigung der schwarzen Pinie [...]*⁵

Në vargun e cituar, asnjë element nuk është drejtpërdrejt ikastik. Edhe fjalët me origjinë onomatopeike (zirpen, Zikade) janë gramatikalizuar dhe kanë humbur diçka nga funksioni ikastik. Ndërsa fjalët e tjera nuk janë as direkt, as indirekt ikastike. Por në këtë varg, për shkak të substancës fonike, ato evokojnë këngën e gjinkallës. Kështu, shenjat gjuhësore mund të mos jenë ikastike, por bëhen të tilla në tekst.

Nëse do t'i grumbullojmë dhe shqyrtojmë së bashku çështjet pro dhe kundër ndikimit të substancës fonetike në kuptimin e shenjës gjuhësore, do të rezultojë kjo problematikë, e do të lindin pyetje të tilla:

- A mund të shpjegohet kuptimi i shenjës gjuhësore me përbërjen e saj tingëllore?

- A mund të paraqesë shenja gjuhësore funksion ikastik krahas kuptimit të saj?

ose të shenjuesve të një varg shenjash; së fundi, është fjala për lidhjen midis shenjave materiale, bartësve shenjorë dhe objekteve të shenjuara.]

⁴ Ennius, Annalen, 140.

⁵ [dhe këndon, këndon gjinkalla në degën e pishës së zezë...]

Funksioni ikastik i gjuhës në tekstin letrar, hetimi i tij në romanin...

- A mund të marrë në tekst një funksion të tillë, kur jashtë tekstit nuk e ka atë?

Për pyetjen e parë, Coseriu thotë: përgjigjja mund të jetë pozitive ose negative. Për pyetjen e dytë, përgjigjja është: “*Diese Annahme kann nicht kategorisch abgelehnt werden.*” (Pohimi nuk mund të refuzohet kategorikisht.).

Për çështjen e tretë, ai thotë: “*An dieser letzten Annahme kann nicht der geringste Zweifel bestehen...dies sehr wohl der Fall sein kann.*” (Nuk ka pikë dyshimi në vërtetësinë e një pohimi të tillë... kjo gjë mund të ndodhë shumë shpesh.).

Këtë tezë të Coseriu, mbi funksionin ikastik të fituar brenda tekstit, e kemi shfrytëzuar shpesh në argumentimet e në analizat tona. Në funksionin imitues të prodhuar në tekst, zakonisht, marrin pjesë sequenca shenjash dhe jo një shenjë e vetme. Kështu, në vargun e sipërcituar nga Ennius-i, lidhëza *at* (dhe, por) nuk do të kishte asnjë funksion ikastik, nëse vargu nuk do të përmbante fjalë të tjera që kanë të gjitha në përbërje tingullin *t*.

Vlen të vihet në dukje që disa nga shembujt e zgjedhur për ilustrim nga Coseriu, të përkthyer në shqip, nuk manifestojnë funksione ikastike.

Në vëzhgimet e tij Coseriu trajton dhe dukurinë e sinestezisë, që rezultojnë nga kombinimi i dy mënyrave perceptuese: shikimi dhe dëgjimi. Si ilustrim të kësaj dukurie, për të shpjeguar forcën evokuese të saj, Coseriu sjell një varg të famshëm të poetit Luis de Gongora: *infame turba de nocturnas aves*⁶. Përkthimi në gjermanisht thotë: *Ruchlose Schar von nächtlichen Vögeln* (Tufa e paqetë e zogjve të natës). Shfaqja dy herë e rrokjes *tur* (turba, nocturnas) krijon përshtypjen e errësirës. Përjetimi sinestezik realizohet me anë të fqinjësisë së pjesëve të njëjta të shenjësve të ndryshëm.

Në një paragraf përmbledhës Coseriu shkruan:

“Kudo që shfaqet imitimi me anë të substancës fonike të një shenje, qoftë tingullimitim direkt, qoftë imitim indirekt me anë të artikulacionit ose imitim me anë të sinestezisë, duhet bërë dallimi midis funksionit ikastik potencial në gjuhë dhe funksionit ikastik aktual në tekst. Edhe në rastet kur kuptimi (historik) i fjalës nuk ka në dukje asnjë lidhje me funksionin e saj potencial ikastik, mund të vendoset në tekst një lidhje e tillë...”⁷ [...]

Në një paragraf të veçantë Coseriu trajton dhe çështjen e imitimit me formën e shprehjes (sipas terminologjisë dhe koncepteve glosematike të Hjelmslevit):

“*Nun hat der Ausdruck des Zeichens jedoch auch eine Form. Unter “Form des Zeichens”, “Ausdrucksform” hat man im engeren glossematischen Sinn zunächst den systematischen Ort zu verstehen, der jedem zeichenhaften Element im*

⁶ E. Coseriu, *Textlinguistik*, Tübingen, 1994, f. 117.

⁷ E. Coseriu, *Textlinguistik*, Tübingen, 1994, f. 118.

*gesamten Gefüge von Oppositionen im Bereich des Ausdrucks einer Sprache zukommt.*⁸

Me fjalë të tjera, Hjelmslevi përfshin në planin e formës së shprehjes fonologjinë, dukuritë fonologjike. Coseriu përmbledh në formën e shprehjes edhe aspekte të tjera, si ato mbisegmentore. Edhe këto veçori luajnë rol në përmbajtjen e teksteve, sidomos atyre poetike. P.sh.: një ritëm i shpejtë në rrjedhën e ligjërimit evokon shpejtësinë reale.

Në veprën e tij “Stilistika dhe pragmatika” Xhevat Lloshi i grupon vlerat shprehëse, emotive dhe estetike të tingujve të gjuhës në tri përftesa, të cilat mbështeten në variacionet tingullore, organizimet tingullore dhe lidhjen e tyre me kuptimin. Në secilin grup numërohen nëngrupe. Aspektet gjuhësore të përmendura lidhen edhe në trajtimin e tij jo vetëm me tingujt, si shqiptimi, por edhe me ato mbisegmentore, si ritmi. Një grup të veçantë përbën edhe simbolizmi tingullor, i cili ka të bëjë me shoqërimet tingull-kuptim.⁹ Ai shton se dukuritë që lidhen me funksionin ikastik të gjuhës prekin jo vetëm poezinë, por edhe prozën.

Në punimin tonë ne jemi mbështetur gjerësisht dhe në mënyrë krijuese në konceptet e Coseriu mbi raportin e substancës dhe formës tingullore (të shprehjes) me kuptimin e shenjës, si dhe në konceptin e tij mbi aftësinë dhe forcën evokuese si dukuri ikastike.

2. Efekte ikastike-evokative në “Gjenerali i ushtrisë së vdekur”

Në vijim, do të bëjmë një interpretim të romanit “Gjenerali i ushtrisë së vdekur” mbështetur në funksionin ikastik të shenjave gjuhësore. Ne do ta zbulojmë mesazhin e tekstit duke hetuar e shpjeguar elementet gjuhësore që paraqesin veçori ose forcë ikastike (ikonicitet). Si të tilla do të trajtohen tingujt, grupet e tingujve që shënjojnë e shprehin drejtpërdrejt zhurma e dukuri të tjera të realitetit që lidhen drejtpërdrejt me to, pa ndërmjetësimin e kuptimit etj. Të tilla janë: onomatopetë, fjalët onomatopeike, pasthirrmat, aliteracioni, etj. Forcë ikastike do të konsiderohet edhe aftësia e veçantë evokuese, paraqitëse, vizatuese e mjeteve gjuhësore. Këtu përfshihen dhe asociacionet si mjete shpjegimi e theksimi, etj.

Për të realizuar synimin tonë analizes, mbështetur dhe në ikonicitetin e mjeteve gjuhësore, kemi dalluar disa komponente letrare të tekstit të I. Kadaresë. Këto komponente janë shtresa të materialit letrar ose plane, ku shpaloset mendimi letrar, stili, atmosfera e tablove të ndryshme. Elemente të tilla rriten së bashku e formojnë një unitet përmbajtjesor. Në bazë të përdorimit e funksionit të mjeteve gjuhësore me funksion ikastik kemi dalluar këto rrafshje:

- *Peizazhe natyrore*
- *Peizazhe psikologjike*

⁸ E. Coseriu, *Textlinguistik*, Tübingen, 1994, f. 118 [Shprehja e shenjës ka dhe një formë. Me formë të shenjës, formë të shprehjes, në kuptimin glosematik, do të kuptojmë, së pari, zonën e tingujve, ku një gjuhë e caktuar zgjedh opozicionet që do të përcaktojnë sistemin fonologjik].

⁹ Shih, Xh. Lloshi, *Stilistika dhe pragmatika*, Tiranë, Toena, 1999, f. 54, 59.

Funksioni ikastik i gjuhës në tekstin letrar, hetimi i tij në romanin...

- *Peizazhe tingëllore*
- *Portrete*¹⁰

2.1 Peizazhe natyrore

Një përbërëse e rëndësishme letrare e tekstit të I. Kadaresë është peizazhi natyror. Natyra zë një vend të rëndësishëm në këtë roman, jo vetëm si sfond, por dhe si skenë e si atmosferë, që i mban dhe i shoqëron figurat në veprimet, bëmat dhe gjendjet e tyre. Midis rrëfimeve, ligjërimeve, dialogëve, veprimeve, paraqitjeve psikologjike ndërhyjnë shpesh peizazhi natyror, nganjëherë dhe papritur. Kështu alternohen planet paraqitëse, kalohet nga tablotë e bëmave e gjesteve njerëzore në përshkrime të natyrës:

- Na e vranë, - ia bëri njëri me zë të ngashëryer. – Na e vranë Reizin.
- *Letra e serës kërciste mbi çati.*¹¹

Këmbime të tilla të pamjeve janë, madje, veçori të stilit të I. Kadaresë. Efekti është i padyshimtë. Dhimbja e pamasë njerëzore, e shprehur edhe nga epiteti *të ngashëryer* vendoset në një sfond natyror të shqetësuar, që e përcjell atë më të plotë e pa kufi. Sfondi natyror që shoqëron dhimbjen njerëzore e fiton forcën e tij evokuese përmes përsëritjes, në thënien përshkruese, të bashkëtingëlloreve mbylltore, të pazëshme, ndërthembore *t* dhe *s* dhe alternimeve të tyre, tingullimitime këto të kërcitjes së letrës së serës.

Ajo që na intereson konkretisht është funksioni ikastik i ligjërit, roli i mjeteve të ndryshme në realizimin e këtij funksioni. Por edhe fakti, që poeti-prozator I. Kadare e vë në objektivat natyrën, ndalet me vëmendje e përkushtim në përshkrimin/pikturimin e saj, duke i dhënë forcë të paparë evokative: është një shfaqje e karakterit ikastik të paraqitjeve natyrore. Teksti fiton vizatimin, ngjyrat e tonet e pikturës: Rri dhe vështroj *ujin e qetë*, që rrjedh, duke marrë me vete herë një *gjet*, herë një *shkarpë*, herë *asgjë*, vetëm ca *pasqyrime*.¹²

Vetëm një sy artisti mund të rrokë e të japë me besnikëri peizazhe të tilla. Karakteri ikastik (ose ikoniciteti) ka të bëjë, së pari, me tërë skenën e rrjedhjes së ujit. Lexuesi tronditet, kur gjendet para teksteve të tilla, që pikturojnë me gjuhë. Peizazhi të merr me vete e të hedh atje, ku një vijë uji rrjedh përmes pyllit. Është forca evokuese e ndërtimeve të tilla që të lë të mahnitur. Elementet e veçanta: *gjet*, *shkarpë*, *asgjë*, *pasqyrime* të renditura në varg referojnë në realitet drejtpërdrejt dhe jo drejtpërdrejt me forcën pasqyruese dhe evokuese. Te I. Kadareja, vargjet e fjalëve, kudo që shfaqen, mbartin gjithnjë një aftësi lidhëse-referuese ndaj realitetit, një forcë evokuese të padyshimtë.

Përshkrimi i natyrës, realizimi i tablove natyrore bëhet në mënyrë realiste ose në mënyrë impresioniste. Secila mënyrë paraqitjeje implikon një koncept mbi

¹⁰ Në këtë punim do të analizojmë vetëm komponenten e parë. Në punime të tjera do të trajtojmë komponente të tjera në veprën e Kadaresë.

¹¹ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 162.

¹² I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 106.

botën me mjetet gjuhësore specifike stilistike. Koncepti realist mbi përshkrimin e natyrës kufizohet ose shpesh përzihet me konceptin natyralist dhe atë impresionist.

Peizazhi i mësipërm paraqitet në ditarin e një ushtari dezertor. Un-i rrëfyes përshkruan natyrën e soditur nga një pikëvështrim statik. Në një kornizë hapësinore vendosen disa elemente: *vijë uji, gjeth, shkarpë, asgjë, pasqyrime*. Mënyra e lidhjes dhe e shprehjes së tyre arrin të japë dhe lëvizjen, gjendjen reale të një rrekeje që rrjedh qetësisht dhe mbart gjithfarësoj prurjesh. Realiteti i “vizatimit” plotësohet nga leksema *pasqyrime* që nënkupton një rrafsh tjetër, sfondin e tablosë. Pasqyrimet lidhen me objektet përreth: *pyllin, qiellin, malin*, etj.

Shembuj të tjerë: Pikturim me anë të gjuhës

Hëna, që gjer tani ishte munduar më kot të dilte, po e *kullonte* dritën e saj nëpër shtresat e *sfungjerta* të reve e të mjegullës, dhe retë të *ngopura e të njomura* prej saj, pa mundur ta mbanin më, kishin filluar ta *pikonin* dritën ngadalë, qetësisht e në mënyrë uniforme, nëpër skajet e horizonteve dhe mbi gjithë fushën e pamatë. Tani qielli dukej *si i lyrshëm* dhe, bashkë me të, horizontet, fusha dhe xhadeja ngjanin *sikur ishin të pikuar me qumësht*.¹³

Bukuria e peizazhit është mahnitëse. Soditësi e rrok peizazhin nga toka. Tabloja shpaloset e madhërisht dhe e paanë që nga qielli e deri poshtë në fushë e në xhade. Peizazhi i parë i përket kohës kur misionarët italianë kërkonin eshtrat e ushtarëve të rënë në Shqipëri. Menjëherë pas këtij përshkrimi piktoresk vijon një paraqitje tjetër e ngjashme, paraqitja e një nate me qiell e me hënë misterioze. Asociacioni na hedh menjëherë para 20 vjetësh. Ndërsa në rastin e parë soditësi i peizazhit është vetë lexuesi, në rastin e dytë soditësi drejtpërdrejt është një ushtar, një personazh anonim i romanit. Të dyja pjesët përshkruese lidhen me asociacion.

Referimi me asociacion në një tablo të ngjashme të së shkuarës e përforcon vërtetësinë dhe forcën ndikuese të dukurive astronomike të pikturuara gjuhësisht. Nëse do të shtrohej pyetja: si realizohet ikoniciteti në dy pasazhet e paraqitura, përgjigjja do të ishte:

- Me anë të përshkrimit tejet të detajuar e romantik, paraqitja të kujton një pikturë.

- Me anë të figuracionit (metafora: kulloj dritën, pikoj dritën; epitete: e sfungjerta, retë e njomura, qiell i padurueshëm; krahasime: si i lyrshëm, sikur ishin të pikuar me qumësht). Figurat shquhen për forcën evokuese.

- Me anë të pasthirmës: *nëna ime!*

- Personifikimit (re të ngopura, dritë e përçarë / indiferente).

Mjete të tjera, që ndihmojnë në realizimin e funksionit ikastik në peizazhet natyrore të tekstit kadarean, janë: onomatopetë, fjalët onomatopeike, aliteracioni, asociacioni, personifikimi, mjetet mbisegmentore (intonacioni a melodika e thënies), pasthirmra *pikë e zezë*, foljet performative.

Efekt i veçantë ikastik zhvillohet me paraqitjen e dukurive dhe objekteve të veçanta natyrore. Këtu do të përmendim, së pari, fenomene atmosferike, si *era*,

¹³ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 47.

Funksioni ikastik i gjuhës në tekstin letrar, hetimi i tij në romanin...

shiu, bora. Këto janë të gjithëgjendshme në rrëfim. Janë pjesë përbërëse e atmosferës së përgjithshme jetësore. Meqë jeta rrjedh e paqetë, me lodhje, tensione e nervozizëm, edhe natyra kundërpërgjigjet e turbullt, e ashpër (duke reflektuar shqetësimin njerëzor). Një raport i tillë, ku jeta dhe natyra ndikojnë reciprokisht, është burim i përhershëm force evokuese. Natyra i ngjan jetës, është po aq dëshpërimsjellëse sa ajo.

Efekti ikastik realizohet më tej me mjete të tilla: Me përsëritjen rëndom të fjalës që shënon dukurinë atmosferike. P.sh.: Fjala *erë* është përdorur aq shumë, sa nuk mund ta sjellësh dot në parafytyrim aksionin e gjeneralit, pa e shoqëruar me *erën*. Në romanin e I. Kadaresë fryn vazhdimisht *erë*, që nga mbërritja e gjeneralit deri në largimin e tij: *Era e lagur iu përplas në fytyrë...*¹⁴ *Frynte vazhdimisht*.¹⁵

Era, që shoqëron kudo personazhet dhe bëmat e tyre, merr vlera simbolike. Ajo simbolizon shqetësimin, gjendjen e turbullt shpirtërore. Kështu *era* e tekstit kadarean fiton forcë ikastike në dy drejtime. Së pari, me përsëritjen pa fund të fjalës, ajo të kujton *erën* e vërtetë; së dyti, ajo evokon botën e paqetë shpirtërore të dy misionarëve të huaj. Edhe nëse prifti ka një lloj qetësie të jashtme në krahasim me gjeneralin, prapë se prapë edhe ai është i prekur nga një mision i tillë i përzishëm, për më tepër, në një vend të huaj.

Në paralelizëm me *erën* si dukuri atmosferike, Kadareja përshkruan edhe ndjenjën e gjeneralit gjatë vështrimit dhe studimit të listave të gjata të ushtarëve, p.sh. Nga ato lista të gjata, pothuajse të pafundme, filloi të frynte një *erë* urrejtjeje dhe hakmarrjeje.¹⁶

Edhe *shiu* nuk u ndahet personazheve tanë. Më shumë se 40 situata në 150 faqe shoqërohen me *shi*. Fjala *shi* shfaqet shumë shpesh. Lexuesi e priste këtë. Se gjenerali shprehet që në fillim: ... Atij i qe dukur gjithmonë se misioni i tij mund të kryhej vetëm në *shi*.¹⁷

Prandaj peizazhi me *shi* ishte për të diçka e pritur, madje e mirëpritur: Mbi tokën e huaj binte borë dhe *shi* përzier bashkë ... Pra ishte vjeshtë dhe *shiu* kishte kohën e vet... Gjenerali e dinte që në Shqipëri vjeshta është e lagësht dhe me *shi*... Atij nuk do t'i dukej ky *shi* i papritur...¹⁸

Duke u përsëritur aq shumë, duke u shfaqur nga situata në situatë, duke shoqëruar tërë misionin e zhvarrimit, fjala *shi* merr vlerë simboli, simbolizon diçka të pazakonshme, dëshpëruese. Edhe ky element leksikor e shfaq funksionin ikastik në dy aspekte: duke u përsëritur, dukuria fiton vërtetësi, realitet. Ky fenomen real, që shoqëron nga fillimi deri në fund aktin funebër e makabër të zhvarrimit të ushtrisë, fiton dhe vlerë evokative. Në tekst, *shiu* shfaqet, zakonisht, kur punët nuk ecin mirë, kur gjërat paraqesin anën e tyre të vështirë:

¹⁴ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 11.

¹⁵ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 235.

¹⁶ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, f. 128.

¹⁷ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f.9.

¹⁸ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 9.

Të bisedonte më mirë për ato ditë të zymta që i kaluan xhadeve dhe çadrave, ku të njomte *shiu* dhe të rrëqethte era.¹⁹

Mbasdite nisi një *shi* i imët.²⁰

Pikat e shiut binin të rralla mbi baltën e kuqe.²¹

Një mjet tjetër gjuhësor që përdoret për të çliruar forcë ikastike në emërtimet e dukurive atmosferike, është prozopopeja, personifikimi i dukurisë:

Era vërshëllente si në skëterrë.²²

Ulërimë *ere*. Ditë e natë. Duket sikur botës i ka mbetur vetëm *era*.²³

Folja *vërshëllez* është njëkohësisht fjalë onomatopeike, kështu që efekti ikastik është i dyfishtë. Duke qenë fjalë onomatope, folja *vërshëllez* asocion dhe evokon jo vetëm zhurmën e erës, por edhe gjendjen e turbullt të krijuar në çastin e ligjëritimit.

Duke marrë vlera simbolike, fjalët që shprehin dukuri atmosferike, në tekstin e I. Kadaresë fitojnë, siç del edhe nga shpjegimet e deritanishme, pamje e dimensione ikastike, sepse bëhen shenja të motivueshme të domethënieve shoqëruese të kuptimeve të tyre parësore.

Objekte të veçanta të natyrës zënë një vend të spikatur në peizazhin natyror. Të tilla janë: *mulli*, *vijë uji*, *plep*, *fortino* e ndonjë tjetër. Jashtë tekstit ato nuk kanë vlerë iksatike, nuk kanë ikonicitet. Por brenda tekstit i zhvillojnë këto vlera. Kështu, *mullinjtë*, kudo që shfaqen, simbolizojnë pjesën paqësore të jetës, evokojnë “bukën”:

Vija e ujit ishte jazi i një *mulliri*.²⁴

Kur u ktheva, pashë një njeri te pragu i *mullirit*.²⁵

Dëgjoj zhurmën e *jazit të mullirit* dhe ëndërroj gjithfarë gjërash.²⁶

Kemi shumë punë. Fshatarë nga të gjitha anët. Sa herë që dëgjoj tringëllimën e zileve të kafshëve, gëzohem.²⁷

Vija e ujit në tekstin e I. Kadaresë është simbol i paqes, qetësisë:

Asgjë tjetër nuk më kujtonte në mënyrë kaq të përmbledhur ditët e paqes, sesa ato *vija uji*...Ato më thërrisnin. Unë ndieja gurgullimën e tyre të përjetshme dhe me siguri pranë ndonjë *vije uji* të fshatit, më lindi, në fillim turbull-turbull dhe pastaj gjithmonë e më qartë ideja e dezertimit.²⁸

¹⁹ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 128.

²⁰ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 159.

²¹ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 163.

²² I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 171.

²³ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 92.

²⁴ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 91.

²⁵ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 92.

²⁶ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 96.

²⁷ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 95.

²⁸ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 106.

Funksioni ikastik i gjuhës në tekstin letrar, hetimi i tij në romanin...

Aftësia simbolizuese është ikoniciteti. Një fjalë e caktuar brenda tekstit shënon dhe diçka të ndryshme nga kuptimi i saj i zakonshëm, çka ndodh në çdo shfaqje të saj. Kështu ajo shërben si shenjë ikonike e domethënies dytësore (vijë uji = paqe = qetësi= idil).

Ndërsa *plepat* (në tekstin tonë) shënojnë krahas drurit edhe idenë e kufirit, ndarjes:

Nga e djathta ishte një rradhë *plepash* të lartë dhe po të vështroshe në atë drejtim, mund të dallosh, tutje, ndërtesat e fermës së një beu dhe më tej akoma një *mulli*.²⁹ Dëgjoheshin *plepat që fëshfërinin*.³⁰

Me anë të fjalës onomatopeike *fëshfërinin* *plepat* rroken në një situatë të natyrshme, ku imitohet zhurma reale.

Fortinot si simbole të luftës i shkaktajnë gjeneralit një frikë të përhershme. Ato shpesh personifikohen, paraqiten me mimikë e shprehje.

Kaloi, thoshte me vete, kur vetura ikte nga zona e qitjes, por në kthesën tjetër përsëri dilte një *fortino*, sikur mbinte nga toka, dhe prapë vetura për disa sekonda binte në zonën e qitjes...*Fortinot* ishin të heshtura e të braktisura. Po t'i shikoje me vërejtje ato dukeshin nga larg si skulptura egjiptiane, me një shprehje herë përbuzëse dhe herë enigmatike. Në qoftë se e çara ishte vertikale, *shprehja e fortinos bëhej e egër dhe kërcënuese*... Kur e çara qëllonte horizontale, atëherë *fortinoja kishte një mimikë indiferente e mospërfillëse*.³¹

Personifikimi, figurat dhe karakterizimet e tjera e japin dhe e shprehin objektin me vërtetësi dhe shprehësi të veçantë. Fjalët personifikuese atributive të *heshtura*, të *braktisura* evokojnë me besnikëri fortinot shqiptare të të gjitha kohërave të pasluftës. Ndërsa elementet e tjera figurative karakterizuese e *egër*, *kërcënuese*, një *mimikë indiferente*, *mospërfillëse* referojnë në perceptimin dhe konceptimin e gjeneralit. Ato shprehin sidomos reagimin e tij ndaj objekteve që lidhen drejtpërdrejt me luftën.

Interesant, po ashtu, shfaqet edhe përdorimi i leksemës *malet*; objekti dhe koncepti mbi to shoqërohet vijueshëm me emocionet e mesazhmarrësit, gjeneralit. Ai nuk i sodit kurrë indiferent këto copa të relievit shqiptar:

Malet po largoheshin gjithmonë e më tepër. Konturet e tyre bëheshin më pak *abstrakte*, më pak *kërcënuese*. Gjenerali i vështronte në mënyrë të tillë sikur t'u thoshte: "Tani mbaroi presioni juaj. Ju ika, ju ika!"... Pastaj në orët e dremitjes...i dukej sikur *malet do të zgjatnin dorën e tyre të akullt për ta kthyer përsëri atje në grykat e tyre, ku era vërshëllente si në skëterrë*.³²

Paraqitja realiste dhe surrealiste e maleve referon në psikikën e sëmurë të gjeneralit. Për të, ata nuk janë vetëm pjesë e kërcyer e relievit, ku moti është i

²⁹ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 131.

³⁰ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 135.

³¹ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 40.

³² I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 171.

egër, por dhe burim ankthi dhe frike. Leksemat *male, malësi e madhe, më abstrakte, kërcënuese, presioni, malësi, i akullt, grykat, skëterrë* ndihmojnë në përshkrimin e natyrës shqiptare me të gjitha veçantitë e veta, veçanti të cilat në psikikën dhe në nënvetëdijen e gjeneralit zgjojnë gjithfarë ankthesh aluçinative. Ato lartësi dhe hone të peizazhit natyror shqiptar shkaktojnë të njëjtin emocion te gjenerali: frikën se do të hakmerren ndaj tij. Pra, fjalët e analizuara na hedhin me funksionin e tyre evokativ në përjetimet e gjeneralit.

Daullja, instrumenti tradicional i festave me këngë e me valle, i lajmërimeve të mëdha, e trazon veçanërisht psikikën e gjeneralit. Gjëmimi i saj do ta ndjekë që nga dasma deri në fund të romanit. Simbol ngjarjesh të zhurmshme, *daullja* do të mbetet kujtimi i fundit nga vendi ku u end vite të tëra me detyrën makabre të grumbullimit të eshtrave të të rënëve:

Ç'blinin vallë ushtarët për kujtim kur largoheshin nga Shqipëria? Befas ai njeriu i vogël zuri t'i binte prapë *daulles* brenda në kokën e tij, në fillim me ritëm të ngadaltë, pastaj gjithmonë e më shpejt, më shpejt, më shpejt. [...]. Ai tregoi me dorë.

- Malësorin me *daulle*?- pyeti shitësja.
Gjenerali pohoi me kokë.³³

Përfundime

Në këtë punim treguam se procedetë dhe instrumentet e shqyrtuara në romanin e I. Kadarese "Gjenerali i ushtrisë së vdekur", nuk kanë të bëjnë me kuptimin (denotativ, konotativ, gramatikor), por me një funksion tjetër të gjuhës, i cili realizohet jashtë kuptimit. Dukurinë e funksionit ikastik të gjuhës nuk e vështruam vetëm në planin imitues drejtpërdrejt të natyrës, por dhe në aftësinë evokuese të organizimeve të caktuara tingëllore. Këtu shqyrtuam edhe asociacionin si përqsasje dy a më shumë elementesh të krahasueshme, që evokojnë e përforcojnë reciprokisht njëri-tjetrin.

BIBLIOGRAFI

- E. Coseriu, *Textlinguistik*, Tübingen, 1994.
H. Bußmann, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Stuttgart, 2002.
H. Arens, *Sprachwissenschaft, der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart, I*, Fischer Verlag, 1969.
I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë.
Xh. Lloshi, *Stilistika dhe pragmatika*, Tiranë, Toena, 1999.

³³ I. Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Tiranë 1981, f. 207.